

Umelecký a čitateľský úspech dosiahol Milo Urban ešte memoárovým dielom *Zelená krv* (s podtitulom *Spomienky hájnikovho syna*).

Kniha spomienok *Kade-tade po Halinde* (s podtitulom *Neveselé spomienky na veselé roky*) a román *Na brehu krvavej rieky* vyšli až po spisovateľovej smrti.

Živý bič

Dej románu sa odohráva počas 1. svetovej vojny v hornooravskej dedine Ráztoky, ležiacej ďaleko od frontu. Skladá sa z dvoch častí – prvá časť má názov Stratené ruky a druhá časť názov Adam Hlavaj. Obe časti pozostávajú z dvadsiatich štyroch pomerne samostatných kapitol.

Obyvatelia Ráztok spočiatku celkom nechápali, čo je to vojna. Okrem toho, že mnohí mladí muži museli narukovať, sa vojna ich dediny a okolia ešte nedotkla. Postupne však začali prichádzať prvé oznámenia o smrti synov a manželov, polia nemal kto obrábať, bol nedostatok potravín, hrozil hlad. Rekvirácie boli stále častejšie, ľuďom pobrali aj kone a dobytok. Na dedinu dolahol strach.

Hrôzy vojny si dedina uvedomila i vtedy, keď sa z frontu vrátil Ondrej Koreň. Vrátil sa ako mrzák, bez pravej ruky, nemý, so znetvorenou tvárou. (Ondrejova utátna ruka je symbolom vojny i bezmocnosti ľudí.)

Vojna trvala už tri roky. Stále viac mladých mužov z dediny muselo narukovať. Povolávací rozkaz dostal aj jediný syn vdovy Ilčíčky, Štefan. V kasárňach sa dostal pod velenie krutého čatára Rónu. Róna vojakov ponižoval, bil a urážal, čo Štefan Ilčík znášal veľmi ťažko. Začal sa búriť, odmietal splniť nezmyselné príkazy, za čo bol trestaný väzením. Napokon nevydržal šikanovanie a ponižovanie a lopatou udril čatára Rónu. Róna bol na mieste mŕtvy. Štefana odsúdili na smrť zastrelením. Keď sa Ilčíčka dozvedela o smrti svojho jediného, milovaného syna, takmer sa zbláznila. Bola plná smútku a nenávisti. Odteraz ešte viac poburovala ľudí v dedine proti pánom, proti vrchnosti a proti vojne.

Narukovať musel aj Adam Hlavaj. Doma zanechal svoju mladiú, peknú manželku Evu a malého synčeka Adama. Eva veľa plakala za svojim manželom, ktorého mala veľmi rada. Žilo sa jej veľmi ťažko, sama musela robiť všetky ťažké práce na poli. Napokon zašla za notárom Okolickým, aby ho poprosila o pomoc. Chcela ho požiadať, aby „vyreklamoval“ jej muža z vojny. Notár, bezcharakterný, bezohľadný a podlý človek, násilím prinútil Evu, aby sa mu oddala.

Okolický, samozrejme, svoj sľub nedodržel. Najmä, keď sa po dedine rozchýrilo, že Eva Hlavajová čaká dieťa. Notár sa nalakal a pohrozil Eve, že ak prezradí meno otca dieťaťa, nevybaví Adamov návrat z vojny. Eva sľúbila, že bude mlčať. Svoj sľub dodržala, hoci celá dedina sa od nej odvrátila. Pohrdali ňou, ponižovali ju, nikto – okrem Ilčíčky a Ondreja Koreňa – jej nehcel pomôcť. (Pritom však mnohé ženy, a to práve tie, ktoré ju najviac ohovárali, sa počas vojny mravne spustili.)

Eva bola bezbranná, zúfalá a osamotená. Už nemala čo dať jesť ani svojmu synovi. Musela sa ponížiť a prosiť ľudí o almužnu. Keď sa dieťa narodilo, Eva ho prijala so slzami. Ťažko jej padlo i pozrieť naň. Kaplán odmietol nemanželské dieťa pokrstiť. Eva bola stále zúfalejšia a bezradnejšia. Najviac ju trápilo, že i Adam prestal písať. Nevedela, čo sa s ním stalo. Napokon si zvolila dobrovoľnú smrť v rieke.

Druhá časť románu sa začína návratom Adama Hlavaja do dediny. Adam Hlavaj sa vzbúril, odmietol ďalej bojovať. Zbehol z frontu a trvalo mu celé týždne, kým sa vysilený dostal domov do Ráztok. Už sa vopred tešil na stretnutie s Evou a so synčekom. Ich dom však bol tmavý, tichý. Po Evinom pohrebe si malého Adama vzala k sebe Ilčíčka. Od nej sa potom dozvedel o tom, ako zomrela jeho manželka. Spočiatku sa hneval na Evu a chcel sa pomstiť tomu, kto zaviniť ich nešťastie. Nikto však nevedel, kto to bol. Až neskôr sa dozvedel pravdu od notárovho sluhu, ktorý si náhodou vypočul rozhovor Evy a notára. Keď sa to dozvedeli i ostatní obyvatelia Ráztok, vzbúrili sa proti nenávidenému notárovi. Notár sa nalakal a dal zavolať do dediny žandárov a vojenský oddiel. Vojaci sa usadili v budove školy.